

'T ZIELHOES EN DE WAARDE VAN NOSTALGISCHE PLAATSEN

In het weidse en lege landschap van Noord-Groningen, waar lucht, land en dijk het uitzicht bepalen, ligt aan de lange, doodlopende Zijlweg de meest nostalgische kroeg van Groningen: 't Zielhoes. Het café ademt de sfeer van vroeger. Een kleine ruimte met een paar tafeltjes wordt verwarmd door een potkachel. Bebloemd behang, portretten in oude lijsten, polige perzische kleedjes op de tafels. Hier drink je koffie met Berenburg en eet je erwtensoep. Het is een 'plek waar je de geschiedenis in de tafelkleedjes ruikt en voelt', aldus Aart Zeeman, die er een aflevering van het KRO-programma Brandpunt aan wijdde¹.

't Zielhoes is ver buiten Groningen bekend. Niet alleen omdat liefhebbers van overal dit plekje gevonden hebben. Ook omdat 't Zielhoes een kwes-

tie is geworden die landelijke aandacht heeft gekregen, onder meer in de genoemde televisieuitzending, die de kwestie omschrijft als een 'gevecht tussen behouden wat we nog hebben en meegaan met de tijd'.

BEDREIGD VERLEDEN

Het 'meegaan met de tijd' verwijst hier naar de plannen van de gemeente Eemsmond om naar een nieuwe formule voor 't Zielhoes en omgeving te zoeken, of, in de taal van het in 2008 gepubliceerde projectplan: om te zoeken naar een 'bedrijfsformule [die] past bij de totale exploitatie die bestaat uit café 't Zielhoes, het aanpalende haventje, de te realiseren minicamping en het nog te bouwen centraal voorzieningengebouw'². In het voorzienin-

gegebouw zullen douches en toiletten voor de wadlopers worden gerealiseerd, plus een informatiecentrum. Onderdeel van het projectplan is ook een 'nieuwe bedrijfsformule 't Zielhoes', waarbij enerzijds benadrukt wordt dat de authenticiteit van het café moet blijven bestaan, maar dat qua aanbod ('een goede kaart') en inrichting ('de inrichting kan aansluiten bij de sfeer van het bruin café met een modern tintje') het geheel een 'kwaliteitsmetamorfose' moet ondergaan.

Ondanks de aandacht van het projectplan voor het eigene van Noordpolderzijk (de rust en ruimte, het gevoel dat opgeroepen wordt aan 'het einde van de wereld' te zijn) en voor het kleinschalige en authentieke karakter van 't Zielhoes, hebben de plannen voor veel onrust gezorgd onder liefhebbers van het huidige Zielhoes. Sinds de eerste plannen is er een strijd gaande tussen enerzijds een – aldus René Boomkens (hoogleraar sociale en cultuurfilosofie in Groningen) in de Brandpunt-reportage – 'bedrijfsmatige overheid die, in de vorm van de gemeente in dit geval, een bepaald gebied bekijkt, onderzoekt op de economische waarde' en een 'kwaliteitsslag' wil maken door het gebied te moderniseren en zo aantrekkelijker te maken voor toeristen, en anderzijds liefhebbers die het karakter van het huidige Zielhoes willen behouden.

NOSTALGIE EN FOUCAULTS 'OTHER SPACES'

Het boek bij de ingang van 't Zielhoes, waarin je je kunt aanmelden als lid van de Vereniging Vrienden Noordpol-

derzijk, de belangrijkste spreekbuis van de bezwaarden, dwong mij na te denken over mijn positie in deze noordelijke strijd. Ik heb getekend en ben lid geworden van de Vrienden vanwege de pure nostalgie die opgeroepen wordt in 't Zielhoes. Ik heb mijzelf dus onder de bezwaarden geschaard die zich conservatief opstellen ten opzichte van de gemeentelijke moderniseringsplannen. Ik besef dat mijn lidmaatschap de stem van een conservatieve speler in de politieke strijd om het landschap sterker maakt, en bezondig mij op deze wijze aan *politieke* nostalgie. Maar met redenen. De belangrijkste reden heeft van doen met het – om een term van Foucault te gebruiken – *heterotopische* karakter van 't Zielhoes – en mijn overtuiging dat het voor een moderne samenleving zo verkeerd niet is om dit soort 'heterotopische' plekken te koesteren.

Heterotopia zijn bij Foucault 'other spaces' ofwel 'des espaces autres', die hij definieert als 'tegen-plekken, een soort van gerealiseerde utopieën waarin echte plekken [...] tegelijkertijd gerepresenteerd, betwist, en omgekeerd worden'³. Het zijn plekken die 'anders' zijn, afwijkend van de normale, gangbare culturele orde, waarin de gangbare orde weliswaar nog altijd aanwezig is, maar dan vooral als een orde die als anders, afwijkend, of zelfs als ambivalent wordt ervaren.

Een specifieke variant van heterotopia zijn plekken die gekenmerkt worden door cultureel verzet jegens de moderne culturele orde. 't Zielhoes is zo'n plek; de strijd om 't Zielhoes vindt immers plaats in termen van 'modern'. Voorstanders van de nieuw-

bouw spreken in termen van ‘modernisering’; tegenstanders geven aan dat ‘niet alles modern hoeft te zijn’⁴. Het verzet heeft iets tegencultureels: het is een verzet tegen de moderne hang naar vernieuwing. Dit tegenculturele karakter blijkt voornamelijk ingegeven te zijn door één motief: nostalgie. In die zin hebben we met ‘t Zielhoes van doen met een specifiek type ‘andere plek’: de nostalgische heterotopie.

NOSTALGIE EN MODERNITEIT

Het woord ‘nostalgie’, een samenstelling van *nostos* (terugkeer) en *algia* (verlangen)⁵, verwijst naar een melancholische gemoedstoestand of emotie die samenhangt met een verleden dat verloren is gegaan. Nostalgie is een verlangen naar een voorbijgegangene, veelal als *authentiek* geormerkte wereld of tijd – een verlangen dat tal van moderne expressies kent. De tegencultuur van de jaren zestig is misschien wel de belangrijkste expressie geweest van moderne nostalgie, juist ook als kritiek op de moderniteit en haar ‘onttovering van de wereld’. Een van de centrale gedachten van de tegencultuur was dat er iets wezenlijks verloren is gegaan in het proces van modernisering, iets dat men terug probeerde te brengen in veelal utopische tegenbeelden van *ware* natuur (versus de geïndustrialiseerde landschappen), *ware* gemeenschap (versus de *lonely face in the crowd*), *ware* spiritualiteit (versus het door en door gerationaliseerde en geïnstitutionaliseerde christendom) en *ware* ervaring en beleving (versus de koude rationaliteit van het

moderne, wetenschappelijke kennen). Zoals met zoveel elementen van de tegencultuur is dit nostalgische ethos vervolgens wijdverspreid geraakt in de hedendaagse mainstreamcultuur: in de vele producten van het Walt Disney-imperium; in de tolkieneske werelden van film en videogames; in de hedendaagse *advertising industry*, bijvoorbeeld in bierreclames, waarin authentiek bier voorgespiegeld wordt, gebrouwen in authentieke brouwerijen, volgens authentiek recept, om de meest authentieke smaak te waarborgen; in de nieuwbouw van jarendertigwoningen en -wijken; in de hang naar het platteland van de Boer-zoekvrouw-liefhebber; in de zoektocht van vakantiegangers naar het authentieke Frankrijk of Italië; in musicals over Kruimeltje, Dik Trom en Abba; in foto- en video-apps die de *look* van oude foto’s en films nabootsen; in de inrichting van cafés en restaurants.

In alles blijkt nostalgie een uitdrukking van de hedendaagse hang naar authenticiteit, die gezien kan worden als een reactie op de moderniteit. Deze wordt immers gekenmerkt door een voortdurende progressie en vooruitgang. De modernist streeft ernaar het oude achter zich te laten omwille van politieke, sociale, culturele, esthetische en – met name van belang voor de moderniteit zoals die wordt belichaamd door de gemeente Eemsmond – economische rationaliteit. Waarom het oude behouden als het beter, slimmer, productiever kan? Dat is de kernvraag van de modernist. Waarom zouden mensen zich na het wadlopen nog in eenvoudige bakken of in het water voor de sluis wassen, als je ook een

gebouw met douches en andere voorzieningen kunt neerzetten? Dat is de vraag van de burgemeester van Eemsmond, die in Brandpunt haar modernisme eenvoudigweg verwoordde met het zinnetje: 'Het is niet meer van deze tijd...', wat voor haar een reden is om 't Zielhoes te moderniseren. In dezelfde uitzending claimt Géa van der Schoot, uitbater van 't Zielhoes, de authenticiteit van het café met de woorden: 'Het is echt, het is oud', wat voor haar een reden is om alles bij het oude te laten.

NOSTALGIE ALS DUBIEUZE ERVARING

Nostalgie wordt over het algemeen niet als iets bijzonder positiefs gezien. Geheel vreemd is dit niet. Nostalgie is dikwijls een slechte raadgever. Ten eerste is de nostalgie, met haar hang naar, zelfs verheerlijking van het verleden, vaak door en door conservatief, en houdt ze verandering tegen. Met nostalgici is het lastig om soms broodnodige veranderingen door te voeren, ook niet als er, zoals in de kwestie 't Zielhoes, wel degelijke goede economische of andere argumenten voor verandering zijn. Ten tweede is nostalgie een gevoel met twee gezichten. Veel van de hierboven genoemde expressies van authenticiteit worden met de meest moderne technieken en technologieën gecreëerd en gesimuleerd. Nostalgie is een hang naar een als authentiek ervaren verleden als tegenbeweging tegen de moderniteit, die echter bemiddeld en gerealiseerd wordt in media die hun bestaan danken aan moderne progressiviteit en technologische vooruitgang. Ten derde wordt

nostalgie veelal gekenmerkt door een vertekend beeld van het verleden. In nostalgie komt in die zin tot uitdrukking wat eigen lijkt te zijn aan zowel het menselijk brein als aan het collectieve bewustzijn: de neiging om negatieve herinneringen weg te filteren en enkel positieve herinneringen vast te houden. In de nostalgie wordt dit positieve vaak ook nog eens geromantiseerd. De nostalgische perceptie van het verleden is daarom zelden een juiste perceptie van het verleden. Vaak werkt het met een verbeeld, geïdealiseerd verleden. De nostalgische perceptie van 't Zielhoes is daar een voorbeeld van. Het café zelf stamt uit begin jaren tachtig; het is dus nog relatief jong. Het meubilair is ouder, maar komt uit een andere context, namelijk die van het verzorgingshuis uit het nabijgelegen Usquert. Nostalgie kan dan ook een blinde vlek hebben voor een werkelijk verleden, en verworden tot een selectieve omgang met het verleden die weinig kritisch is – een houding die in het moderne populisme en nationalisme gepolitiseerd wordt, waarbij een verbeeld, veelal geïdealiseerd verleden richtinggevend wordt voor het hedendaagse politieke handelen, met alle gevolgen van dien.

NOSTALGIE ALS KRITISCHE ERVARING

Toch is hiermee niet alles gezegd over nostalgie. Nostalgie mag dan vaak onkritisch zijn over het verleden; het heeft wel degelijk een kritisch potentieel, maar dan met betrekking tot het heden – een aspect dat doorgaans gemist wordt in de literatuur over nostalgie.

Waddenzee bij Noordpolderzijl. Foto Johan Roeland

In haar prachtige *The Future of Nostalgia* maakt literatuurwetenschapper Svetlana Boym onderscheid tussen twee vormen van nostalgie: restauratieve en reflexieve nostalgie⁶. Veel van de bezwaren jegens nostalgie die ik hierboven noem, betreffen de restauratieve nostalgie. De restauratieve nostalgie is door en door conservatief. Deze vorm van nostalgie grijpt terug op het verleden om dat in het heden in ere te herstellen. Het wil restaureren. Het is juist deze vorm van nostalgie die vaak is ingegeven door het verlangen het verleden te romantiseren. Het verleden dat vervolgens getracht wordt terug te winnen op het heden, is niet veel meer dan, zoals Frank Ankersmit schrijft, een 'ritualisering en [...] symbolische formalisering van tradities die men misschien in alle oprechtheid aan het verleden toeschrijft, maar die in feite hier en nu bedacht zijn'⁷. De reflexieve nostalgie daarentegen vertrekt ook vanuit de ervaring van een voorbijgegaan verleden, maar anders dan de restau-

ratieve nostalgie probeert de reflexieve nostalgie het verleden niet te herstellen in het heden. De reflexieve nostalgie reflecteert slechts op de afstand tussen heden en verleden, en laat deze ook intact, maar zet slechts aan tot een reflectie op de menselijke eindigheid en historiciteit, of nodigt uit tot een 'ethische en creatieve uitdaging'⁸ van het heden.

Het is maar de vraag of de nostalgie rond 't Zielhoes van restauratieve of van reflexieve aard is – of wellicht, om een derde mogelijkheid te noemen, van conservatieve aard, omdat ze veel eerder gericht is op het *bewaren* van iets. Echter, het verzet tegen de moderniseringsplannen heeft wel degelijk iets van die kritische, ethische uitdaging van het heden waarover Boym spreekt. Nostalgie als hang naar het authentieke komt, ook in de kwestie 't Zielhoes, immers voort uit onvrede met de moderniteit. Het is een uitdrukking van de vervreemding die velen ervaren in een moderne, op economische rationaliteit gerichte samen-

leving. Hierin ligt het kritische element van de nostalgie.

Kritiek bestaat bij gratie van een buitenperspectief of een positie van andersheid. Het is niet vreemd dat de meest wezenlijke kritiek op de moderniteit van culturele anderen komt (de kritiek op het westerse koloniale denken van hen die er slachtoffer van zijn geworden) en van religieuze anderen (het boeddhisme is voor velen daarin zo aantrekkelijk omdat er een wezenlijke kritiek op de westerse moderniteit in vervat is). Het buitenperspectief van de nostalgie is een beleefd verleden dat gepaard gaat met een gevoel van vervreemding in het heden.

't ZIELHOES ALS NOSTALGISCHE HETEROTOPIA

Terug naar 't Zielhoes. 't Zielhoes ademt nostalgie, roept nostalgie op en weet – gezien de reacties van anderen en van mijzelf – nostalgie politiek te mobiliseren. Als pleisterplaats van weerstand tegen de moderniseringsplannen van de plaatselijke overheid, voldoet 't Zielhoes aan het beeld dat ik hierboven schets van 'other spaces' of heterotopische plaatsen: het is een plek die weerstand biedt aan de moderne orde, daarbij gebruikmakend van een nostalgisch sentiment van haar bezoekers.

Toch zou een lezing van deze heterotopische plek als puur een plek van weerstand jegens de moderne orde, of juist als een mogelijkheid om deze orde te ontvluchten, te eenzijdig zijn, en voorbijgaan aan de kritische potentie van de nostalgie. 't Zielhoes creëert in haar sfeer van vroeger na-

melijk ook een alternatieve orde: een die rust, ruimte, pretentieloosheid, kleinschaligheid, gemoedelijkheid en vriendelijkheid koestert – waarden die niet zelden bedreigd worden in een moderne samenleving. Het is daarmee een plek van onthaasting (versus de gejaagdheid van het moderne leven), rust (versus de stress van ons alledaagse bestaan), ruimte, verstillig, het gevoel van eindigheid – elementen van de menselijke existentie die niet zelden bedreigd worden door de moderne verbeelding en moderne invulling van het leven en van het landschap.

Als je terugrijdt naar Groningen en je ziet de stad vanaf de ring, met haar snelwegpanden die voornamelijk logistiek nut ademen, dan besef je de waarde van 't Zielhoes en van het landschap rondom deze kroeg. Het zijn, als alle plekken, gecreëerde plekken, wat afbreuk mag doen aan de authenticiteit ervan; als *topoi* herbergen ze echter voldoende mogelijkheden om je voor even te onttrekken aan de achtbaan van de moderniteit en de moderniteit kritisch te bezien. De meeste bezoekers zullen vanuit 't Zielhoes gebruikmaken van door en door moderne middelen (auto, geasfalteerde wegen, GPS, snelwegen, enzovoort) om zich te begeven naar hun al even moderne leven – maar niet zonder de ervaring dat er meer is dan dat, en niet zonder af en toe terug te keren naar 't Zielhoes om een evenwicht te vinden.

Sommige plekken en gebouwen dienen behouden te worden. Niet omdat deze per se 'authentiek' zijn – haast elke plek is gecultiveerd en heeft

haar unieke karakter verworven door eeuwen van menselijke inmenging. 't Zielhoes zou behouden moeten worden. Niet omdat de kroeg het authentieke, echte verleden belichaamt – maar omdat het gecreëerde verleden in deze kroeg de kritische potentie van 'het tegenover' heeft: 'het tegenover' ten opzichte van een gejaagde, hippe

en eeuwig jonge, op economische rationaliteit gerichte moderniteit. Omdat het, als tegenplek, een relativerend potentieel heeft jegens de moderniteit en een aantal waarden koestert die voor velen *de moeite waard* zijn om te koesteren.

□ Johan Roeland

- [1] Deze reportage werd uitgezonden op Nederland 2, 19 september 2010.
- [2] Projectplan 't Zielhoes, Gemeente Eemshoek/Grontmij Nederland, 6 oktober 2008.
- [3] Ik maak gebruik van de Engelse vertaling van Foucaults 'Des Espaces Autres': 'Of Other Spaces'. Het originele artikel werd in 1984 gepubliceerd in het Franse tijdschrift *Architecture/Mouvement/Continuité*. De Engelse vertaling is te vinden op www.foucault.info.
- [4] Aldus een van de geïnterviewden in de reportage van Brandpunt.
- [5] Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York, 2001, blz. xiii. (1967).
- [6] Idem.
- [7] Frank Ankersmit, *De sublieme historische ervaring*, Historische Uitgeverij, Groningen, 2007, blz. 598.
- [8] Boym, *a.w.*, blz. xviii.